

Tidlig virksomhet i Bergervassdraget

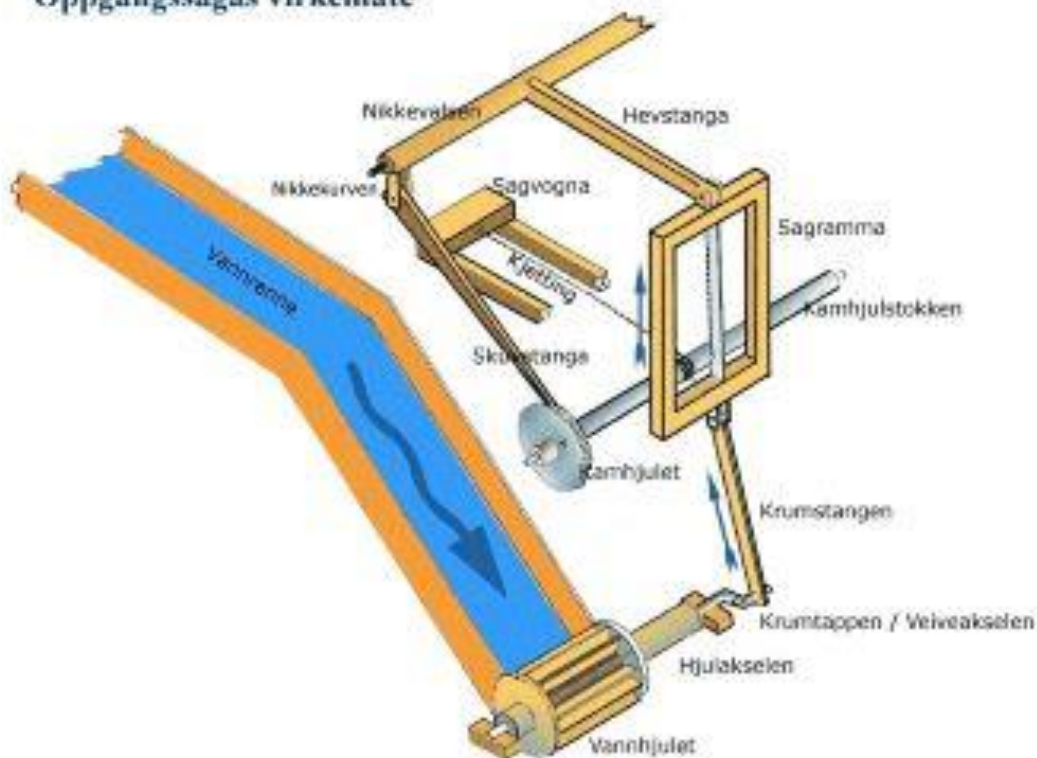
Skrevet av Harald L. Hansen, til hefte i forbindelse med Kulturminnedagen 15.sept 2019 i Fossekleiva

Det var spesielt to vassdrag i bygda som fikk stor betydning, først for sagbruk- og møllevirksomhet og senere for industri. Helt nord i bygda lå Tørkopvassdraget, og helt sør i bygda lå Bergervassdraget. Vannet i sistnevnte vassdrag, kommer fra Blindevann, og på sin ferd ut i fjorden renner Blindevannselven gjennom Seterdammen, Solbergdammen (Kafédammen) og Fabrikkdammen. Man må anta at et par av disse dammene ble demmet opp i tidlig tid for å samle vannet for på den måten å få en jevnest mulig tilførsel hele året, men virkelig fart på dette arbeidet ble det ikke før industrien gjorde sitt inntog.

Sagbruk

I Norge ble trelasthandel tidlig en viktig virksomhet, spesielt etter at vannsagen kom i bruk, sannsynligvis tidlig på 1500-tallet. Nesten hver liten bekk her i landet kunne, spesielt når det var flomvann på våren, drive en liten sag. De første sagene var av typen oppgangssag som var en enkel innretning; den er vandrevet med et rett sagblad (ofte av håndsmidd jern) som beveger seg rett opp og ned. Sagbladet er spent fast i en ramme som er koblet til et vannhjul med en veivaksel.

Oppgangssagas virkemåte

III.: Norsk Sagbruksforening

Saggrinden ble hevet og senket når vannhjulet gikk rundt, derav navnet oppgangssag. Denne avløste øks og kile som man tidligere hadde kløvd tømmeret med.

Vi vet ikke med sikkerhet når den første oppgangssaga ble satt i gang i bygda, men det er sannsynlig at det ble reist sagbruk på Berger en gang på 1500-tallet. Et tollregnskap fra 1611-12, viser at en hollandsk skippervar kommet til «Strømmen ladested» og kjøpt trelast direkte fra de bøndene som bodde sør i bygda. Største leverandøren var Jacob Berger med 20m tylfter sagdeler (skårne bord), samt en del sperrer. På 1600-tallet lå det to sager på Berger, den Øvre og den Nedre sag som begge ble drevet av Jacob Berger. Av et lensregnskap fra 1621, kan man lese at han ikke hadde skåret noe på den øvre dette året, men på den nedre hadde han skåret hele 300 bord. Det er usikkert hvor disse sagene lå nøyaktig, men det er nok sannsynlig at den øvre lå rett under Seterdammen, hvor det var et aktivt sagbruk til midt på 1900-tallet. I kjelleren på dette sagbruk lå for øvrig et av Norges første vannkraftverk.

Møllebruk

Møllene på Berger sto i det trange dalføret før Blindevannselven renner ut i fjorden, dvs. omtrent der hvor fabrikkene etter hvert ble liggende. Før fabrikkbygningene ble reist, sto det her tre møllebygninger. Nederst, der hvor Berger Fabrikker ligger i dag, sto Stormøllen av bindingsverk, rødmalt og tegltekt i to etasjers høyde. På dens nordre side var vannhjulhuset, tegltekt og i ett med selve møllen. Her sto også en pilar av gråstein som vannhjulstappen hvilte på. Stormøllen besto av sikte nr. 1, 2 og 3 med seks par steiner, rhinske, franske og norske. Videre kan vi lese i Strømms Historie: «Omtrent åtti alen (1 alen=62,75 cm) fra Stormøllen «oppetter fossen mot vest» lå Øvre Mølle med sammalskvern. Den var av tømmer og derfor sannsynligvis eldre enn Stormøllen, 10, 5 alen lang og 8 alen bred med tømret møllerammer. Her sto det også et tørkehus. En tredje møllebygning som sannsynligvis har ligget mellom de to nevnte, hadde to sammalskverner. Denne ble tatt ned i løpet av 1856-66.»

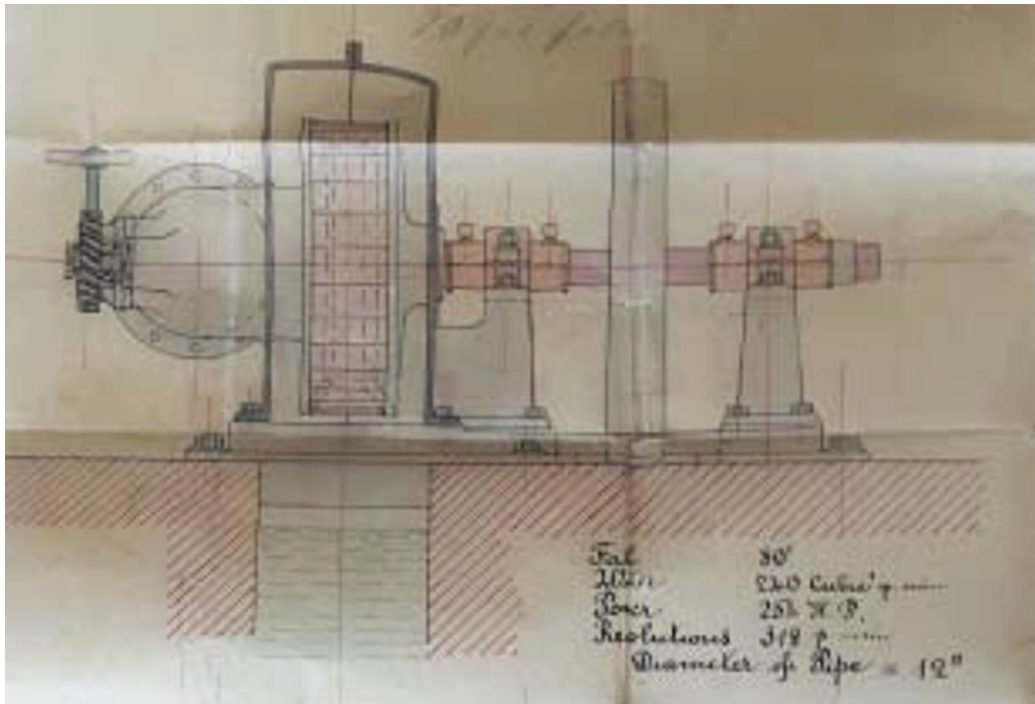
I tiden rundt 1880, etter at virksomheten ved Tørkopmøllene hadde tatt slutt, og Ebbestadmølla som i sin tid eides av Mathias Ebbestad var helt forfallen, var Bergermøllene de eneste i bygda som var i drift, og møllene gikk dag og natt hele året og malte for hele bygda og deler av Sande.

Kort tid etter at den første tekstilfabrikken ble reist, ble møllevirksomheten etter hvert innstilt på Berger, og da fikk Ebbestadmølla sin renessanse. Den ble i 1881 kjøpt av møller Andreas Henriksen som etter en brann bygde opp en ny møllebygning på plassen der den gamle hadde stått. Denne var i to etasjer med tørkehus og sto ferdig in 1883, samme året som Bergermøllene ble revet. Ebbestadmølla var dermed den eneste i bygda til den innstilte sin virksomhet i begynnelsen av 1900-tallet. Deretter ble alt korn fra bygda malt utenbygds.

På dette kartet «Oppmaalt og tegnet av Sergeant H. Bolstad ved 4de Batt.» fra 1849, kan man se Stormøllens beliggende omtrent der Berger Fabrik etter hvert ble bygget. Det er sannsynligvis Jürg Jebson som har tegnet inn og skrevet «Berger Fabrik» på kartet.

Den ble i 1881 kjøpt av møller Andreas Henriksen som etter en brann bygde opp en ny møllebygning på plassen der den gamle hadde stått. Denne var i to etasjer med tørkehus og sto ferdig in 1883, samme året som Bergermøllene ble revet. Ebbestadmølla var dermed den eneste i bygda til den innstilte sin virksomhet i begynnelsen av 1900-tallet. Deretter ble alt korn fra bygda malt utenbygds.

Tegning av den første turbinen som ble installert på Berger.

E-verkene på Berger

På Berger ble det første vannkraftverket satt i drift allerede i 1887. Det lå der hvor stormølla hadde ligget på Berger Fabrikkers område. Turbinen som var en såkalt Girard turbin, var levert av firma Central Engineering Works W. Günther i Oldham, England. Prisen var £ 65,- Turbinens ytelse var 25.5 hk v/318 omdr. pr. min. (18.75 kW) – se foto av tegninger fra 1887.

Kraftstasjonen lå der hvor Møllebruket lå før Berger Fabrikk ble bygget. Det står ANNO 1887 på bygningen som ble jevnet med jorden av et jordras i 2000. Foto: Hans Martin Øien

Til å begynne var hovedformålet med turbinen ikke å produsere elektrisitet, men å drive maskiner mekanisk ved hjelp av beltedrift. Ved å knytte opp en generator mot turbinen tok man til å begynne med kun ut elektrisitet til 7 lysbuer i fabrikken. Disse generatorene fikk tidlig navnet lysmaskiner.

I 1934 ble denne turbinen erstattet med en større turbin med en total kapasitet på 295 kW.

Turbinene på Berger Fabrikker ble drevet av vann fra det som ble kalt Bergerfallet med fallhøyde 32 m. Elektrisitet fra dette verket ble hovedsakelig benyttet i bedriften som også leverte overskudds elektrisitet til Vestfold Kraftselskap og mottok elektrisitet derfra ved behov. Ved strømbrydd fra Vestfold kunne det hende at elektriker Arne Hansen som var ansvarlig for e-verkene på Berger, koblet inn det lokale kraftverket slik at husstandene på Berger raskt fikk strømmen tilbake.

Det andre kraftverket på Berger lå nedenfor Seterdammen, nærmere bestemt i kjelleren på sagbruket som lå der. Det ble satt i gang i 1912, fikk vann fra Seterfallet med en fallhøyde på 21 m og utbygd effekt var 50 kW. Det var hovedsakelig bygget for å levere elektrisitet til fabrikkens arbeiderboliger, og så sent som i 1949 leverte det til 135 abonnenter (650 innbyggere). I tillegg til egen produksjon mottok det også elektrisitet fra Vestfold Kraftselskap (273 800 kWh i 1941).

Kilde: Statistisk sentralbyrå